

Franz Kafka: Proměna: poznámky k interpretaci

Proměna je **nejslavnější Kafkovou povídkou** a existuje bezpočet pokusů o její interpretaci. Pokud se zaměříme především na vztah mezi textem povídky a Kafkovými životními zkušenostmi, můžeme ve stručnosti konstatovat toto:

(1) Povídka se jmenuje *Proměna*, ale spíše by se měla nazývat **Proměny**, neboť v ní dochází hned k několika proměnám různého charakteru.

(2) Nápadný je **začátek povídky**, který bez jakéhokoli úvodu rovnou konstatuje to nejdůležitější: *Když se Řehoř Samsa jednou ráno probudil z nepokojných snů, shledal, že se v posteli proměnil v jakýsi nestvůrný hmyz.* Takovému začátku příběhu se říká **in medias res** (přímo doprostřed věci) a všimněme si, že o příčině takové proměny se tu nepraví vůbec nic – a ani v dalším textu povídky není příčina zmíněna: je jasné, že čtenářovým úkolem bude, aby sám příčinu proměny našel.

(3) Nejprve se pokusme odhalit **dosavadní průběh Řehořova života**. Řehoř žije se stárnoucími rodiči a se sestrou Markétkou (shoda jejího jména s hlavní dívčí postavou v Goethově Faustovi sotva bude náhodná) v bytě činžovního domu. Asi jde o Prahu, ale všimněme si, že v povídce nikde není uveden jediný topografický údaj – povídka má působit jako modelový příběh všeobecné platnosti. Řehoř má za sebou vojenskou službu (v příběhu se mihne zmínka o jeho fotografii v uniformě), ale jinak žije **velmi obyčejný a vlastně osamělý život**. Nemá partnerku (a asi nikdy neměl): z toho, jak si vystříhl reklamní obrázek modelky s kožešinou a zasadil si jej do pozlaceného rámu, vysvítá, že by rád navázal partnerský vztah, ale asi nemá, čím zaujmout. Podléhá kýčovitému, tuctovému vkusu, nemá kulturní rozhled. Je **uzavřený dokonce vůči rodině**: v pokoji se zamyká.

Řehořovi rodiče ani sestra nepracují a všichni žijí z Řehořova platu – i oni jsou vůči okolnímu světu pasivní. Museli se dokonce zadlužit u Řehořova bezcitného šéfa a Řehoř teď ze svého nevelkého platu obchodního cestujícího dluh splácí.

(4) Když si Řehoř uvědomí svoji úděsnou proměnu, reaguje spíše chladně a zajímá se jen o to, jak obstojí v zaměstnání: *Co však teď počít? Příští vlak jede v sedm hodin; aby ho stihl, musil by si nesmírně pospíšet a kolekce ještě není sbalená a sám se necítí nijak zvlášť svěží a spolehlivý.* Jinými slovy: zatímco ve zdravém světě – a ve zdravé společnosti – lidská práce je prostředkem k dosažení blahobytu, v Řehořově – a Kafkově – světě se člověk stává jen přívěskem mechanismu sloužícího ve prospěch jiných. **Člověk je odcizen od výsledků své práce, a tedy i od smyslu vlastní existence.** Pojem *odcizení* je pro vykladače Kafkova díla ústřední a stěžejní.

(5) **Může se vůbec čtenář sám ocitnout v situaci analogické Řehořově proměně?** No samozřejmě že ano a bylo to možné i v Kafkových časech. Připomeňme, že právník Kafka pracoval jako likvidátor v (německojazyčné) dělnické úrazové pojišťovně. To znamená, že objížděl továrny (především textilky v severovýchodočeském pohraničí) a vyřizoval případy pracovních úrazů: typickým poškozením s trvalými následky byla ztráta ruky či paže při chybném hmátnutí do zběsile běžícího spřádacího či tkalcovského stroje. A dnes můžeme být snadno konfrontováni s dopravními apod. úrazy, které člověku v jediném okamžiku zničí všechny životní plány a postaví jej do zcela nové, pronikavě omezující životní situace. Je prokázáno, že to první, nač postižení lidé v takovou chvíli myslí, je osobní život: zda a nakolik bude možné najít/udržet si partnerku, založit rodinu, nebýt závislý na okolí. Profesionální otázky se řeší až na dalším místě – a to nejen proto, že dneska kdekdokdo může pracovat z domova.

Ale u Řehoře je to jiné, neboť ten žádný svůj osobní život nemá. A tím se dostáváme k první z odpovědí na otázky po proměně. **Řehořova proměna v brouka není počátkem, nýbrž výsledkem děje.** Řehoř nyní přestal být člověkem fyzicky, neboť své lidské kvality a svou lidskou důstojnost již dávno předtím ztratil. Z toho důvodu **Řehořova fyzická proměna vlastně není překvapivá, ale zákonitá.**

(6) Řehořova proměna ovšem spouští sérii proměn dalších. Nejprve se odhalí **charaktery ostatních členů domácnosti**. Služka uteče a jen přísahá, že nikomu nebude vykládat, co tu viděla. Na druhou stranu se v citově chladné rodině poprvé ukáže, jak silný citový vztah existuje mezi Řehořem a **matkou**: její láska překonává i Řehořovu hrůznou proměnu. **Sestra** je Řehořovi

nakloněna a v mezích možností mu pomáhá, byť na city tu nedojde (sestra Řehořovi přináší jídlo jako psovi). Postupně se i sestřin přístup promění: dívka nejprve iniciuje vystěhování nábytku z Řehořova pokoje, aby Řehoř mohl lépe lézt po stěnách. Snadno tu najdeme analogii se skutečností: často se stává, že lidé kolem postiženého člena komunity se domnívají, že jeho potřeby znají lépe než on sám. Navíc odstranění nábytku zbavuje Řehoře posledních vazeb na předchozí, „normální“ život. Sestra jako první ztratí sílu Řehořovi pomáhat.

(7) Poslední proměna nastává v okamžiku, kdy **rodina** je vývojem událostí donucena **pravdivě se podívat na svou situaci**. Nakonec jim nezbývá než **začít pracovat**: otec si najde místo kancelářského sluhy, matka šije na zakázku a dcera je prodavačkou. **V rodině konečně zavládnou normální vztahy, rodina začne žít smysluplný život. Řehoř umírá, ale rodinu vlastně zachránil před všestranným úpadkem.** Závěrečná vycházka do příměstské přírody je optimistickou metaforou.

(8) Zajímavý – a typicky kafkovský – je i **vypravěčský styl**. Navenek **nezúčastněný**, zbavený dnes tak časté vlezlé mnohomluvné emotivnosti. Přitom nechybějí ani **groteskní pasáže**: Řehoř kontra prokurista, otec házející jablka po Řehořovi.

(9) **Kompozice je spirálovitá**: začíná temným obrazem práce, která člověka ničí, a končí sice také obrazem práce, ale o úroveň výš jako činnosti, která dává lidskému životu perspektivu a smysl.

(10) Kafka bývá řazen do **expresionismu**: středoevropského uměleckého směru na rozhraní mezi první a druhou modernou (expresionistický je Munchův obraz *Výkřik*, některé tehdejší horory, ale i nemá filmová groteska). Kdybychom hledali literární bližence Kafkovy Proměny, nemůžeme pominout **Karla Čapka**. I on byl introvertní intelektuál, který sice sám fyzicky nepracoval (tedy až na to zahradničení), ale práci měl v úctě. Odlidštění a naopak lidskost skrze práci, to je přece taky otázka robotů. **Práce nikoli ubíjející, ale tvořivá a spojená s aktivním přístupem k životu** – v tom je u Čapka i Kafky budoucnost (připomeňme, že Kafka byl nadšeným Čapkovým čtenářem a Kafkova přítelkyně Milena Jesenská se s Karlem a Olgou osobně znala).